

Blaskó Katalin

„Szabattassék a Magyar Nyelv a régi s mívelt mostani nyelvekhez“

Idegen minták Kazinczy Ferenc nyelvújítási programjában

KAZINCZYNAK sokszor vetették szemére nyelvhasználatának idegenszerűségét, nemcsak ellenségei, hanem barátai és az utókor is. Az idegen minták átvétele a magyar irodalmi nyelv megújítását célzó programjának egyik legfontosabb eleme volt. Kazinczy többször kifejtette azt az elvét, miszerint a nyelv felemelésének elérése érdekében megengedett, sőt szükséges a nyelv belső törvényeitől eltérő szokatlan nyelvtani és stilisztikai konstrukciók használata.¹ Csetri Lajos több tanulmányában hívta fel a figyelmet Kazinczy neológijának és klasszicizmusának összefüggésére:² a magyar irodalom nyelvét és stílusát az ókor ideálképe alapján akarta civilizálni, s ebben a nyugati nyelvek – a fogság éveitől kezdve elsősorban a német – közvetlen mintaként szolgáltak. Kazinczy gyakorlatával ellentétben kritikusai a nyelv organikus fejlődésének elősegítését szorgalmazták, s ragaszkodtak a magyar nyelv sajátos kifejezőmódjához. Ebben az ellentétben neoklasszicizmus és romantika paradigmaváltása tükröződik, amit azonban Kazinczy nem ismert fel, ő mindvégig hű maradt a klasszicista hagyományhoz.

Az európaiság elsődleges mintáját az ókori görögök jelentették, akik differenciált, gazdag és normatizált nyelvet alkottak, amelynek a retorikában az elméletét is megteremtették. Ezt az alapot vette át a klasszikus latin irodalom, amely ezáltal – későbbi korszakokban a romantikáig – minden európai nyelv számára a felemelkedés példájává vált, és egyidejűleg minden európai nyelvet egyesített egy közös kulturális paradigmában.³ Ez határozta meg Kazinczy neoklasszicista törekvéseit is, aki a magyar nyelvet és irodalmat a görög és az annak mintájára teremtett latin kultúra ideálképének jegyében és a modern nyugat-európai nyelvek – elsősorban a német – mintájára akarta kiművelni. Példaként szolgált a német klasszikus írók tekintélye, akiknek gyakorlata igazolta számára az újítás jogosságát és az idegen minták használatát.⁴ „Az *a'* kérdés, mi ígér több előmenetelt *a'* nyelveknek, az *e*, ha úgy beszélünk, *a'* mint atyáink beszéltek, 's nyelvüinktől eltiltunk minden új szöveget, mintha nyelvünk kiholt nyelv és annak kincses tárja abggeschlossen volna? vagy az, ha megismerkedvén *a'* szomszéd Nemzetek' litteratúrájival, 's azt *a'* szépséget, *a'* mellyet az ő nyelveknek

¹ Vö. CSETRI, 1983. 204.

² CSETRI, 1990. 13.

³ S. VARGA, 2009. 59.

⁴ KAZINCZY, 1979. 830–831. (*Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*, 1819.) Vö. továbbá CSETRI, 2007. 134.

az ő Irójik adtak, mi is igyekezzünk megadni a' magunkénak?⁵ Ennek a felfogásnak a hátterében a börtönévek alatt olvasott német tudományos munkák álltak, elsősorban a göttingeni neohumanizmus klasszika-filológiájának termékei.⁶ Friedrich Schlegel a görög költészetéről szóló tanulmányában 1795-ben azt fejtegette, hogy Európa nemzeteinek költészetében állandó és kölcsönös utánzás folyik, sőt „hasonló szellemet mutatnak a nyelvek, az alkotmányok, a szokások és az intézmények területén is”, és ennek „kell, hogy legyen valami közös belső oka”. A görög kultúra hatása nyomán „az európai népjelleg egyre inkább elmosza az eredeti népjellegek éles határait, és a végén szinte teljesen eltörli az ilyen választóvonalakat. A népjelleg helyére mindinkább egy általános európai szellem s jelleg lép.”⁷ Schlegel két évtizeddel később a romantikus nacionalizmus jegyében már a nemzeti sajátosságok felé fordult, míg Kazinczy továbbra is kitartott az egyetemes európaiság ideálja mellett.⁸

Kazinczy elsődleges célja az irodalmi mintakövetés volt, a magyar irodalom felzárkóztatása az antik irodalom reneszánsz óta létező humanista közvetítőrendszeréhez, amelyet Csetri „európai irodalmi modellnek” nevez. Az európai modellhez történő csatlakozás más kultúrákban, mint az olaszban, franciában és angolban, már korábban bekövetkezett. A német nyelv és irodalom csak a 18. században zárkózott fel, de ez a megkésetttség ellenére is sikeres volt, s így Kazinczy számára elsődleges mintaként szolgált. Az irodalmi megújulás kizárólagos lehetőségét a fejlettebb irodalmak utánzásában látta, s a mintakövetésnek ez az elve állandó összeütközésbe került a kibontakozó romantika organikus fejlődésével, amint azt például Debreczeni Attila is kimutatta a fordításviták,⁹ vagy Gyapay László a Csokonairól szóló vita elemzése¹⁰ kapcsán. Margócsy István Kazinczy és Kisfaludy Sándor ellentétét elemezve a nyelvhasználati kérdéseket illetően az utóbbit tartja modernebbnek, s kettőjük szembenállását a „klasszicista alapozottságú általános esztétizálás” és a „romantikus egyediség útkeresése” összeütközéseként írja le.¹¹

Kazinczy a nyelvre mint az irodalmi mintakövetés, s ezáltal az irodalmi megújulás eszközére tekintett, s úgy vélte, hogy az irodalmi modellhez való csatlakozást a nyelvi modell átvételével lehet elérni. A nyelv megújításának vitáját ma a szakirodalom már nem úgy értékeli, ahogyan azt maga Kazinczy beállította, vagyis haladó neológusok és maradi ortológusok összezapásának, hanem sokkal inkább a mintakövető és az organikus, a nyelv belső eszközeivel fejleszteni akaró elvek ütközéseként.¹² S. Varga Pál Kazinczyt és ellentáborát úgy írta le, hogy utóbbiak a

⁵ KAZINCZY, 1892. 159. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Ér-Semlyén, 1804. február 12.)

⁶ Vö. CSETRI, 2007. 130.

⁷ SCHLEGEL, 1980. 129–130. Az eredeti idézet szerint: „Es ist wahr, bei aller Eigentümlichkeit und Verschiedenheit der einzelnen Nationen verrät das Europäische Völkersystem dennoch durch einen auffallend ähnlichen Geist der Sprache, der Verfassungen, Gebräuche und Einrichtungen, in vielen übrig gebliebenen Spuren der frühern Zeit, den gleichartigen und gemeinschaftlichen Ursprung ihrer Kultur. [...] Durch diese Gemeinschaft wird die grelle Härte des ursprünglichen Nationalcharakters immer mehr verwischt, und endlich fast gar vertilgt. An seine Stelle tritt ein allgemeiner Europäischer Charakter, und die Geschichte jeder nationellen Poesie der Modernen enthält nichts andres, als den allmählichen Übergang von ihrem ursprünglichen Charakter zu dem spätern Charakter künstlicher Bildung.“

⁸ Vö. CSETRI, 2007. 133.

⁹ Vö. DEBRECZENI, 2007.

¹⁰ Vö. GYAPAY, 2001. 133–176.

¹¹ MARGÓCSY, 1980. 758–759.

¹² Vö. például CSETRI, 2007. 70. „A magyar nyelvújítás korának irodalomszemlélete” című tanulmány-

nyelv kollektív megelőzöttségének alapján gondolkodtak, vagyis szerintük nyelv és gondolkodás kölcsönösen feltételezik egymást, míg Kazinczy gondolkodását a nyelv instrumentális szemlélete határozta meg, mely a gondolatot a nyelvtől szétválaszthatónak tekinti,¹³ ahogyan azt a Báróczi-életrajz gyakran idézett mondatában megfogalmazta: „[...] a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez. – De ennek értésére komoly tanulás, el nem foglalt elme, idegen nyelvek ismerete s dolgozási gyakorlások vezethetnek el bennünket.”¹⁴ Az idegen nyelvek ismerete teremtette meg a kapcsolatot Kazinczy számára az európai irodalmi modell szolgáltatában álló közös nyelvi modellel.

A nyelvek közötti areális kapcsolat a magyar nyelv fejlődése szempontjából különösen fontos kérdés, hiszen olyan nyelvekkel állt folyamatosan szoros kölcsönhatásban, amelyekhez nem fűzi genetikai rokonság. A nyelvészeti szakirodalom sokat foglalkozik ennek a viszonyrendszernek elsősorban a nyelvészeti vonatkozásaival.¹⁵ Balázs János részletesen elemezte a magyar nyelv és az úgynevezett „európai nyelvi modell” közötti a 18. század végi összefüggést.¹⁶ A nyelvtani rendszerben kimutatható kapcsolatok mellett egyes nyelvészek az európai nyelvek közös stilisztikájáról és szellemiségéről is beszéltek.¹⁷

Henrik Becker a nyelvek kölcsönös egymásra hatását nyelvészövetségnek (*Sprachbund*) nevezte.¹⁸ Azért érdemes figyelmet szentelni Becker elméletének, mert a nyelvtani jellegű kapcsolatokkal szemben ő is az azonos földrajzi térben fejlődő és egymást kölcsönösen befolyásoló nyelvek közös szellemiségére helyezte a hangsúlyt (*europäischer Sprachgeist*), s fogalomrendszerében sok érdekes hasonlóságot mutat Kazinczynak a magyar nyelv helyzetéről és feladatairól kialakított elképzeléseivel.

Becker nem vitatta a genetikai rokonság jelentőségét, de fontosabbnak tartotta vele szemben a nyelvek meghatározottságát, amely a nyelvészövetségben való együttélésekből ered. Ezt a meghatározottságot kulturális mintaként ábrázolta, definíciója szerint a nyelvészövetségben az egyes nyelvek ugyanazt általában hasonló módon fejezik ki. Szerinte a nyelv fejlődésének és életének fő mozgatóereje a kölcsönzés. A kölcsönzés fogalmát legszélesebb értelemben fogta fel, nemcsak mint szókölcönzést, hanem mint szerkezetek kölcsönzését is, ide sorolta például a kölcsönfordítást, az idegen minták szerinti szóképzést, a szavak képszerűségének kölcsönhatását; de a kölcsönzés jelenségéhez tartozik szerinte a nyelvtechnika és a nyelvművészet, tehát az írás és a költészet formáinak átvétele is.

ban így fogalmaz: „Így föltétlenül torzító a nyelvújítási és irodalomújítási harcokról a lényegében a kazinczyánus önszemlélet hatása alatt kialakult sztereotip kép, mely az irodalmi haladás zálogát az ő törekvéseiben, a vele szembenállókban pedig ennek hátráltatását látja; arról nem is beszélve, hogy a nyelvújítási harcokat az őáltala kialakított ortológus-neológus terminológia jegyében értelmezi, amelynek a jogosultságát már Kölcsey Ferenc megkérdőjelezte lasztóci leveleiben.” Vö. továbbá Kazinczy és Debrecen szembenállásáról az irodalmi nyelv ügyében GYAPAY, 2001. 141.

¹³ S. VARGA, 2005. 342–362.

¹⁴ KAZINCZY, 1979. 790.

¹⁵ Vö. BALÁZS, 1983.

¹⁶ BALÁZS, 1980.

¹⁷ BALÁZS, 1983. 18–19. Balázs Charles Ballyt idézi, aki szerint a mentalité européenne „Görögország és Itália vezető szerepe folytán, majd pedig a modern nyugat-európai művelődés hatására” alakult ki.

¹⁸ BECKER, 1948.

Becker a világ nyelveit alacsony, közepes és magas kultúrnyelvekre osztotta fel, és úgy vélte, hogy a nyelvszövetség mint kulturális szövetség csak magas kultúrnyelvek terében alakulhat ki. A magas kultúra négy terét írta le (Európa, iszlám világ, India és Kína), és bár bemutatta a többi nagy nyelvszövetséget is, figyelmét elsősorban az európai nyelvszövetségnek (*Spracheuropa*) szentelte. A nyelvszövetségen belül mesternyelvekről (*Meistersprache*) beszélt, amelyek a nyelvszövetségek alakító erejét jelentik, illetve tanuló nyelvekről (*Schülersprache*), amelyek fejlődésük egy későbbi szakaszában arra törekednek, hogy a mesternyelvekhez felzárkózzanak (*Sprachanschluß*) és velük egyenrangúvá váljanak. Becker ezután konkrét példák alapján is elemezte az európai nyelvszövetségen belüli kölcsönhatásokat, gyakran hivatkozva magyar példákra is.¹⁹ Szövegének egy részlete, amelyben arról ír, hogy a magyar, az egykori tanuló nyelv a nyelvszövetséghez történt sikeres felzárkóztatása óta maga is elérte a mesternyelvek színvonalát, szinte feleletként olvasható Kazinczy azon törekvéseire, hogy kiharcolja a magyar nyelv egyenrangúvá tételét az európai mesternyelvekkel.²⁰ A genetikai rokonsággal szemben Kazinczy is a kulturális összetartozás által meghatározott nyelvszövetséghez való tartozás prioritását hangsúlyozta, az író feladatát pedig a kiművelt nyelvek mintáinak átvételében látta. Amint azt Rummy Károly Györgyhez írott egyik levelében ki is fejté, a magyar nyelv nyugati nyelvekhez fűződő kapcsolatát fontosabb rokonságnak tartotta, mint az eredet alapján fennállót, visszautasította azonban a vádat, hogy elvei ellentétesek lennének a nyelv „természetével”: „*ezt nem sértjük meg*”, csupán „*feldúsztatjuk*” más nyelvek kifejezőmódjával, ahogyan azt a rómaiak tették a görög mintájára.²¹

Kazinczy abban látta küldetését, hogy a magyar irodalmi nyelvet a nyugat-európai nyelvekkel egyenrangúvá tegye, és hogy egy ahhoz hasonló nyelvi fejlődést segítsen elő, amelyen a görög mintájára a latin nyelv ment keresztül. Az idegen minták programszerű átvételének átfogó, rendszerszerű elméleti megalapozását azonban nem végezte el, az esztétikai grammatika megírása pusztán maradt. Tudjuk azonban, hogy felfogásának elméleti alapját a fogságban töltött évek alatt megismert német nyelvű teóriák jelentették.

Kiemelt fontosságú olvasmánya volt a mintakövetéssel kapcsolatban Daniel Jenisch könyve, amely az irodalmi neológia valóságos bibliájává vált.²² Az ötszáz oldalas munka címe szerint 14 régebbi és újabb európai nyelv (görög, latin; olasz,

¹⁹ Henrik Becker egy ideig Budapesten tevékenykedett, és jól beszélt magyarul.

²⁰ „*Im ganzen müssen wir vor allem für Europa die grundsätzliche Gleichwertigkeit aller Sprachen feststellen, die sich dem Sprachbund voll angeschlossen haben oder (wie man früher sagte) voll ausgebildet sind. Das Ungarische ist gewiß eine Schülersprache, aber es ist seit über hundert Jahren eine Sprache genau wie die angesehensten Meistersprachen, aus denen ja das Beste in ungarischer Übersetzung dem ungarischen Bildungssucher zur Verfügung steht. Und man denke ja nicht, daß Petöfi, Arany, Ady und alle die anderen um sie herum nicht ein Erlebnis zu verschenken hätten, das mit diesen Übersetzungen zusammen nicht den anspruchsvollsten Menschen beglücken könnte!*” BECKER, 1948. 22.

²¹ „*Ja, wir sind unserer Abstammung nach Orientaler, aber die Literatur der neuen Nationen im Occident ist auch unser, und diese hat Verwandtschaft zwischen ihnen und uns geknüpft, welche so viel als unsere vergessbare orientalische Verwandtschaft gewiss werth ist. Sie rücken uns immer vor a' Magyar Nyelv természete. Diese tasten wir nicht an, wir gebrauchen die suffixa wie vorhin, unsere Etymologie u. Syntax ist dieselbe. Wir schmücken uns nur mit ihren phrasen und locutionen, wie der Römer sich mit denen der Griechen, weil die griech. Literatur auch die römische war.*” KAZINCZY, 1903. 389. – Kazinczy Ferenc levele Rummy Károly Györgynek (Széphalom, 1816. január 6.)

²² Vö. CSETRI, 2007. 131.

spanyol, portugál, francia; angol, német, holland, dán, svéd; lengyel, orosz, litván) filozófiai-kritikai összehasonlítását és méltatását tartalmazza. Ebből a műből tájékozódott Kazinczy és köre arról, hogy milyen fejlődési fokon állnak az egyes európai nyelvek, és mennyire visszamaradott állapotban vannak a kevésbé szerencsések. Jenisch a magyart ugyan nem vizsgálta, a mű mégis kihatott a magyar nyelv aktuális fejlettségi szintjének megítélésére: Kazinczy Jenisch olvasása után sokkal negatívabban ítélte meg azt.²³ Jenisch műve azonban körvonalazta számára az európai nyelvi modell elérendő ideálképét is.

A díjnyertes pályamű a Porosz Királyi Tudományos Akadémia kiírására készült, amelyben a tökéletes nyelv ideáljának megrajzolását tűzték ki feladatul:²⁴ Jenisch a kérdést régi és új nyelvek bizonyos kritériumok alapján történő részletes elemzésével válaszolta meg, és arra a következtetésre jutott, hogy az ismert nyelvek közül eddig egyetlen nyelv érte el a tökéletesség fokát költészetében és filozófiájában, mégpedig a görög. Ezt a nyelvet állította tehát a többi nyelv elé mintaként, s a hozzá való hasonulást követendő célként. A rangsor kritériumaiként a nyelvek gazdagságát, nyomatékosságát vagy energiáját, világosságát és jóhangzását nevezi meg, mert „ezek által válik a nyelv a gondolatok és érzések kifejezésének legtökéletesebb eszközévé”.²⁵ Kazinczyhoz hasonlóan Jenisch is a nyelv instrumentális jellegét hangsúlyozta, az ész tolmácsának nevezte („*Dolmetscherinn der Vernunft*”), amely akkor tölti be funkcióját, ha alkalmas a fogalmak megfelelő kifejezésére.²⁶ Jenisch pályaműve 1796-ban jelent meg, Kazinczy már a következő évben ajánlotta barátjának, Kis Jánosnak, aki a *Magyar Kurír* 1804-es pályázati kiírására készített munkájában átvette Jenisch elméletét és példáit, s azokat csak Jenisch kritériumainak a magyar nyelvre való alkalmazásával egészítette ki. A megválaszolendő kérdés a következőképpen hangzott: „*Mennyire ment már a' Magyar Nyelvnek kimiveltetése? Mitsoda eszközések', s módok által kellene azt nagyobbra vinni? Miképp' lehetne ezen eszközöket foganatosakká tenni?*” A többi pályamű a nyelv kiművelését a francia nyelvfejlődés alapján képzelte el, míg Kis, aki Kazinczy körének véleményét képviselte, a német fejlődési modell mellett érvelt.²⁷ Az idegen minták átvételének ajánlásában még a nyelv szerkezetét is kikezdte: hiányolta a grammatikai nemeket a magyarban.

Ismerjük a levelet, melyben Kazinczy részletesen instruálta barátját, mivel egészítse ki kéziratát. A levél bizonyítja, hogy Kis János műve Kazinczy nézeteivel teljes összhangban keletkezett:

²³ Vö. CSETRI, 2007. 132.

²⁴ A pályázati kiírás szerint a következő kérdésre (*Preisfrage*) adott válaszokat lehetett benyújtani: „*Das Ideal einer vollkommen Sprache zu entwerfen: die berühmtesten ältern und neuern Sprachen Europens diesem Ideal gemäß zu prüfen, und zu zeigen, welche dieser Sprachen sich demselben am meisten nähern?*” JENISCH, 1796. IV. (Vorrede)

²⁵ „*Durch die Eigenschaften des Reichthums, des Nachdrucks, der Deutlichkeit und des Wohlklanges erfüllt die Sprache alle die Forderungen, welche der Philosoph nach Maßgabe der intellectuellen und sinnlichen Kraftäußerungen des Geistes, [...] an eine Sprache überhaupt machen kann. Durch die Vereinigung aller dieser Eigenschaften wird sie also [...] das vollkommenste Werkzeug zu dem Ausdrucke unserer Begriffe und Empfindungen.*” JENISCH, 1796. 5.

²⁶ Die „*Sprache, als Mittheilungs-Organ unserer Begriffe und Empfindungen, erreicht ihre Bestimmung alsdann, wenn sie Begriff und Empfindung dem jedesmaligen Bedürfnisse des Geistes gemäß, darstellt.*” JENISCH, 1796. 3. Jenisch elveit részletesen ismerteti Balázs János lásd BALÁZS, 1980. 70–144.

²⁷ Kis pályaművének címe: Kis János: *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet.* Pest, 1806. Vö. BALÁZS, 1980. 94–107. (Balázs János itt részletesen elemzi Kis munkáját.)

„Munkádnak felosztása egészen megegyezik a' tárgy természetével. Jól van a' kezdet. Azt óhajtottam mindég, hogy te vállalkozzál a' megfelelésre. Engemet elébb a' házbeli keserítések, azután a' házasság gondjai annyira elfoglaltak, hogy erről nem gondolkozhattam; 's ha mind ezek meg nem gátlottak volna is, bizonyosan tiéd lett volna az elsőség, mert ki ír úgy mint Te? [...] Óhajtanám, hogy gondos fordításaink közöttül némely passzázásokat vess össze, hogy a' nyelvek' különbsége, és ez által a' miénknek vagy gazdagsága, vagy szegénysége, vagy szépsége vagy rútsága kitessék. [...] Óhajtanám továbbá, hogy munkád a' Jenisch Vergleichung von XIV Sprachen-jénél vékonyabb ne légyen [...] A' gazdagságra nézve. [...] Itt jó lesz felhordani a' szókat, melyek a' Magyarban 1. nincsenek. 2. másoktól kölcsönöztek; és feljegyezni azokat, a' melyeket a' mi igen is docilis Atyáink a' tóttól és némettől a' maga ősi, ugyan azt jelentő szavait elfelejtvén, vettek. [...] El ne felejtssd említeni, hogy ha egy részről nyelvünk véghetetlenül szebb is a' Németnél, hogy hosszas szavai vannak; más részről nagy hiba, hogy kevés monosyllabú törzsök szavai vannak.[...]

A' fordítások' érdemét éreztetni kell az által, hogy a' melly hazában még nincs festő iskola, a' melly hazában még nem virágozik a' festés és faragás, ott a' Gypsabguszoknak 's Copiáknak nagy a' haszna. A' fordításoknak nagyobb mint a' Copiáknak, mert a' Copia merő (hibás) originalis; de a' fordítás lassanként az idegen nyelvek' szépségeit hozza a' miénkbe, és éreztetvén, hogy hol maradánk sokkal hátrább az idegeneknél, végre meggyőző a' felől, hogy ha egy lineában akarunk valaha ezeknek irójikkal állani, újítani kell nyelvünkön.

Itt jó lesz osztán az elmúlt századnak első és utolsó szakaszabeli jobb Irókat összevetni. Még jobb Klopstockban az Anglus, Göthében a' Franczia szövegeket kikeresni, és megmutatni, hogy azok a' Német expressziók, a' melyek most már civitate donáltattak, eleintén fület öklendettek.²⁸

A nemek magyar nyelvbe történő bevezetésének ötletére Kazinczy pozitívan reagált, és mivel Kazinczy levelét Kis a mű függelékében közzétette, őt is kigúnyolták a „nőstényesítés” miatt. „Nagy hiba, hogy a' nemet épen nem fejezi-ki.« – Ez a' nagy igazság azt kívánja, hogy meggyőző példát hozz-elő, még pedig idegen nyelvből vett darabban, a' hol a' lui és elle, Er és Sie magyarul ki nem tétethetnek. – Illyen az, hogy a' nap és hold gyermekei az Éjtszakának; ez lyánya, amaz fija. Itt osztán a' Sie és Er nem continuáltathatik magyarban.²⁹

A magyar nyelv és irodalom felzárkóztatási programjának egyik legegységértelműben kifejezett vázlatát is egy Kis Jánoshoz írt levélben olvashatjuk. A cél elérése érdekében fel kell tárnai a magyar nyelv állapotát, és programszerűen át kell „szabni” a nyugati nyelvek mintájára.

„Szemerém azt írja, hogy Vida 600 f. jutalmat tesz valami kérdésre, 's Szemerét hatalmazta-fel, hogy a' kérdést megszabja. Ez azt tudakozza tőlem, ha nem volna e jó ezt tenni-fel: Mennyire 's mit szabad a' Nyeloben újítani, 's kér, hogy ha jobban tudok, közöljem vele gondolatomat. Azt feleltem, hogy jobban nem kérhet; de én szélesebbre vinném ki a' kérdést; 600 f. mellett lehet; 's ezt tettem:

1) Szabattassék a' Magyar Nyelv egy tökéletes nyelv' Ideáljához, olly formán, hogy a' beküldendő Pályairás a' Jenisch Munkája Supplementumának tetszhessék. – Szabattassék a' M. Nyelv a' régi 's mívelt mostani nyelvekhez is.

2) Adattassék-elő: mivel bír a' M. Nyelv, a' mivel más nyelv nem bír, 's mivel nem bír, a' mivel más nyelv bír, 's ennek is bírnia kellene.

²⁸ KAZINCZY, 1892. 254–256 – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Hely nélkül, 1805.)

²⁹ KAZINCZY, 1892. 254–256. Kazinczy ennek lehetetlenségét Folnesics Alvinájának megjelenése (1807) után maga is belátta.

3) *Adassék elő, milyen lehetett a' M. Nyelv a' tóttal és némettel történt öszvekeveredés előtt: a' Reformációig. M. Theresiáig 's a' Gárda felállításáig. – József alatt 's az olta.*

4) *A' jóról vagy rosszról nevezetesebb Iróknak érdemeik, fogyatkozásaik, vétkeik hordassanak-fel, mindég arra tekintöen ezen Munka tétele alatt, hogy a' Nyelv hibátlan vagy hibás előmenetele etc. nyomoztassék.*³⁰

A nyelv megújíthatóságáról szóló viták legszínvonalasabb összefoglalása azonban Kazinczy ellentáborában született meg, mégpedig Teleki Józsefnek a Nemzeti Múzeum 1816-ban kiírt pályakérdésére adott válaszaként. A kérdés így hangzott: *„Minő tudományos rendszabások szerént kellene és lehetne új szavakkal és szólásmódokkal a magyar nyelvet bővíteni a különféle tudományokra és mesterségekre nézve?”* Teleki szerint a fejlődés útja az idegen mintáktól való elszakadás kell, hogy legyen. Amint azt megfogalmazta, a latin és a francia befolyás után a némettől is el kell szakadni: a magyar nyelv lerázta a *„veszedelmes deákság súlyos jármát”,* azután megszabadult a *„nagyon akadályoztatott francia ízléstől, melynek helyét mindazáltal a szabadabb és maga erején merészen felfelé repülő német nyelv követése foglalta el. Egy szép lépés a tökéletesedés fényes pontja felé; vajha itten már eddig volt vezető társától megváltván, a magában való megállapodást elérné, és önnön erején folytatná hátralévő útját!”*³¹ A német nyelvet másutt is követendő példaként állította a magyar elé, de nem a nyelvtani és stilisztikai eszközök átvételére buzdított, mint Kazinczy, hanem az újítások mértékeként a *„nyelv belső természetét és a helyes ízlést”* jelölte meg.³²

Kazinczy mindvégig ragaszkodott klasszicista elképzeléséhez, klasszicizmus és romantika paradigmaváltását nem akarta tudomásul venni, még akkor sem, amikor teljesen egyedül maradt elveivel, s barátja – és a nyelvújítási harcok alatti küzdőtársa – szembesítette az idegen minták követésének anakronizmusával. Kölcsey 1817-ben kelt levelében a következőképpen fogalmaz: *„Én a' múlt telet Pesten töltém, Litteratoraink közül többeknél megjelentem, a' tudományos gyűjteményt redigáló gyűléseken ott voltam, s alkalmam volt látni, s megítélni, miben fekdüjenek a' Litteraturai dolgok. Most minden Ember másképen ir mint ezelőtt írtak, az igen természetes. Új Ideák, új philologiai vizsgálatok, s új következesek. A' nyelv maga meghatározta a' maga pályáját, s maga meghatározza egykor ezen pályának végczélját, s korlátjait is.”*³³ Tudjuk, hogy Kölcsey a húszas években teljesen szembefordult a Kazinczytól tanult klasszicista nyelv- és irodalomszemlélettel.³⁴

Kazinczy 1817-es *„ortológiát”* és *„neológiát”* összeegyeztető tanulmányában eredményeket tett az organikus nyelvfejlődés elvének irányába: az írónak azt szabad csak tennie, amit *„a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt.”*³⁵ Alapvetően azonban nem adta fel a mintakövetés jogosságának gondolatát, és megmaradt a közös európai irodalmi és nyelvi modell eszményénél: *„az a társalkodási, országlási, vallásos és tudományos öszveköttetés pedig, mellyel a nyugat népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek gondolkozásokkal, és úgy nyelvünket is, mely*

³⁰ KAZINCZY, 1899. 63–64. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Széphalom, 1811. augusztus 23.)

³¹ TELEKI, 1980. 109.

³² TELEKI, 124–129. Teleki nyelvszemléletéhez vö. S. VARGA, 2005. 360–361.

³³ KAZINCZY, 1905. 232. – Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferencnek (Lasztócz, 1817. június 11.)

³⁴ Vö. S. VARGA, 2005. 399–459.

³⁵ KAZINCZY, 1979. 832. (Kazinczy Ferenc: *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél.* 1819.)

nem egyéb, mint a gondolkodás képe, az ő nyelvekkel rokonságba hozta”.³⁶ Ortológia és neológia elveinek valódi összeegyeztetése helyett – összeegyeztethetlenségük miatt – „az ellenfelek előfeltevései zárványokként ékelődnek bele koncepciójába”, ahogyan ezt S. Varga Pál megfogalmazta.³⁷ Kazinczy végső soron nem tudta elméletileg érvényesíteni neoklasszicista nyelv- és irodalomszemléletét, Csetri Lajos szavaival élve neológiájából csak az győzött, „ami a magyar irodalmi élet bontakozó romantikus irányú fejlődésének konszenzusával összeegyeztethető és az irodalmi nyelvi normateremtés feladatát is előmozdítja; a kiélezett viták idején legélesebben védelmezett ideiglenes nyelvújítása viszont egyértelműen vereséget szenved”.³⁸

*

A belső nemzeti kulturális-nyelvi hagyományokra alapozó romantikus fejlődés elkerülhetetlenné vált a 19. század elején, s ebben a nemzet feletti mintázatba tagozódás erőltetése akadályt jelentett. Mint Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban*³⁹ kifejti, a „honi világ” teljes egysége nem tudott létrejönni úgy, ahogyan az a görög kultúrában megvalósult, igaz egyetlen más európai népnél sem: „Az idegen tűznél gyújtott fény a nemzetnek csak homály közül sugárzik.”⁴⁰ Bessenyei kapcsán írja, hogy „nem könnyű [...] idegen poézis világából saját nemzeti világunkba visszaléphetni”.⁴¹ Kölcsey végül arra a következtetésre jut, hogy a „való nemzeti poézis eredeti szikráját” nem a „magasb míveltségű rend” hagyományában, hanem a „köznépi dalokban kell nyomozni”,⁴² s ezzel mintegy kijelöli az utat a népi kultúra felé forduló irodalomszemlélet irányába.

Kazinczy eszménye az összeurópai kulturális modellbe integrált magyar irodalomról és nyelvről a maga korában korszerűtlenné vált, de az európaiság vagy nemzeti elkülönülés dilemmája máig nem dőlt el. S ez általában érvényes a nyelvekre is, hiszen nem jött létre sem egy közös európai nyelvi szellemiség, ahogy tisztán elkülönülő, idegen hatásokat nem befogadó, vagy azokat teljesen sajátta tevő nemzeti nyelvek sem léteznek.

³⁶ KAZINCZY, 1979. 821.

³⁷ Vö. S. VARGA, 2005. 361.

³⁸ CSETRI, 2007. 141.

³⁹ KÖLCSEY, 1988. (*Nemzeti hagyományok*, 1826.)

⁴⁰ KÖLCSEY, 1988. 62.

⁴¹ KÖLCSEY, 1988. 64.

⁴² KÖLCSEY, 1988. 60. Vö. S. VARGA, 2005. 432–440.

Felhasznált irodalom és rövidítések jegyzéke

BALÁZS

- 1980 BALÁZS János: *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Budapest, Magvető, 1980.
- 1983 BALÁZS János: Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Szerk.: BALÁZS János. Budapest, Tankönyvkiadó, 1983. 7–112.

BECKER

- 1948 BECKER, Henrik: *Der Sprachbund*, Leipzig – Berlin, Humboldt-Bücherei, 1948.

CSETRI

- 1983 CSETRI Lajos: Kazinczy nyelvújítási programja a XIX. század első évtizedében. *Literatura*, (1983) 1–4. sz. 198–214.
- 1990 CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest, Akadémiai, 1990.
- 2007 CSETRI Lajos: Kazinczy nyelvújításának német vonatkozásai. In: *Amathus. Válogatott tanulmányok I*. Szerk.: SZAJBÉLY Mihály – ZENTAI Mária. Budapest, L'Harmattan, 2007.

DEBRECZENI

- 2007 DEBRECZENI Attila: Mintakövetés és nyelvtisztaság. A 18. század végi fordításvita összefüggéseihez. In: *Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*. Szerk.: DEVESCOVI Balázs – SZILÁGYI Márton – VADERNA Gábor. Budapest, Ráció, 2007.

GYAPAY

- 2001 GYAPAY László: „A' tisztább ízlésnek regulájival”. *Kölcsey kritikusai pályakezdése*. Budapest, Universitas, 2001. (Klasszikusok)

JENISCH

- 1796 JENISCH, Daniel: *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigen von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Schwedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen*. Berlin, Maurer, 1796.

KAZINCZY

- 1892 KAZINCZY Ferenc: Kazinczy Ferenc levelezése. III. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1892. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
- 1899 KAZINCZY Ferenc: Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1899. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
- 1903 KAZINCZY Ferenc: Kazinczy Ferenc levelezése. XIII. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1903. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
- 1905 KAZINCZY Ferenc: Kazinczy Ferenc levelezése. XV. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1905. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
- 1979 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc művei. 1. kötet. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Vál., jegyz., a szöveget gondozta: SZAUDER Mária. Budapest, Szépirodalmi, 1979. (*Magyar remekírók*)

KÖLCSEY

- 1988 KÖLCSEY Ferenc: *Nemzet és sokaság. Kölcsey Ferenc válogatott tanulmányai*. Szerk.: KULIN Ferenc. Budapest, Múzsák, 1988.

MARGÓCSY

- 1980 MARGÓCSY István: Kazinczy és Kisfaludy Sándor. *Irodalomtörténet*, 63. (1981) 3. sz. 753–760.

SCHLEGEL

- 1980 SCHLEGEL, Friedrich: A görög költészet tanulmányozásáról. Ford.: Tandori Dezső. In: SCHLEGEL, August Wilhelm – SCHLEGEL, Friedrich: *Válogatott esztétikai írások*. Szerk.: ZOLTAI Dénes. Budapest, Gondolat, 1980.

S. VARGA

- 2005 S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, Balassi, 2005.
- 2009 S. VARGA Pál: Elízium elvesztése. Csetri Lajos válogatott tanulmányairól. *Alföld*, 60. (2009) 10. sz. 58–74.

TELEKI

- 1988 TELEKI József: *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*. Szerk.: ÉDER Zoltán. Budapest, Szépirodalmi, 1988.

Blaskó Katalin

Foreign Models in Ferenc Kazinczy's Program for Language Reform

In Kazinczy's opinion the usage of uncommon grammatical and stylistic constructions deviating from the inner laws of the Hungarian language was not only allowed, but indeed indispensable in the interests of the further development of the language. This principle can be linked with his classicist points of view. His opponents wished to raise Hungarian to the level already attained by the Western European languages by using the inner resources offered by the language itself, through organic development. In the paradigm switch between neoclassicism and romanticism we see this divergence being mirrored. Kazinczy did not recognize the timeliness of the paradigm switch and to the very end he clung to an ideal of Hungarian literature and language integrated in a pan-European cultural model. The present study deals with one of the important elements of Ferenc Kazinczy's language use and program for language reform, i.e. with the adoption of foreign – and in particular German – models from Western European languages, and with their theoretical and cultural historical background.